

ФІЛОСОФІЯ

УДК 141.113:327.8

DOI: 10.21564/2075-7190.46.213223

Дієго Феліне Арбелаез-Кампілло, доктор філософії, професор, Університет Амазонії, редактор журналу «Amazonia Investiga», Колумбія
dfaca@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9041-9563

Таций Василь Якович, доктор юридичних наук, професор, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

e-mail: kancel@nulau.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-6015-3058

Магда Джулісса Рохас-Багамон, доктор філософії, доцент, Університет Сурколумбіана, м. Нейва, Колумбія, заступник редактора журналу «Amazonia Investiga», Колумбія

mjulissa@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4882-1476

Данильян Олег Геннадійович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

e-mail: odana@i.ua

ORCID ID: 0000-0001-5308-4664

ЗНАЧЕННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ЖИТТІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті обґрунтовується, що критичне мислення, будучи атрибутом людської свідомості, так чи інакше проявляє себе в усіх видах діяльності людини, що передбачають використання критичного розуму та подальшого дискурсу. Доводиться,

що найчастіше критичне мислення застосовується саме в політико-правовій сфері. Стверджується, що критичне мислення передбачає для свого застосування демократичну культуру, яка сприяє толерантності, політичним дебатам та соціальному консенсусу.

Ключові слова: критичне мислення, глобалізація, політичний дискурс, правове поле, демократична культура, латиноамериканська філософія.

Постановка проблеми. На початку третього тисячоліття людство ввійшло в епоху глибоких системних трансформацій. Проіснувавши кілька століть, загальний світовий порядок руйнується, поступаючись місцем іншому. Дедалі зростаючий темп соціальних змін породжує нову соціальну реальність, що потребує відповідних форм колективної самосвідомості та іншої якості соціально-критичної рефлексії. Попередній досвід людства підтверджує істину, що в періоди радикальних змін значно зростає потреба в критичному осмисленні минулих і поточних подій, бо це дає шанс краще зрозуміти сьогодення й побачити контури майбутнього. Можна припустити, що адекватне критичне мислення є запорукою духовного здоров'я суспільства та запобігає появі загрозливо-деструктивних явищ.

Важливість дослідження проблеми критичного мислення обумовлена також тим, що в сучасній соціальній філософії посилилася тенденція критицизму і соціального нігілізму через дедалі радикальнішу пропаганду ідей морального та політико-правового релятивізму. Заслуговує на підтримку така ідея: «критичне мислення лише тоді є справжнім благом, коли критика спрямована на поліпшення і вдосконалення тих чи інших аспектів соціального буття, а не на руйнування основ суспільства» [1, с. 4]. Функціональність критичного мислення визначається насамперед його конструктивним та творчим потенціалом, умови накопичення і реалізації якого в сучасному суспільстві також істотно змінилися. Як наслідок, зростає потреба по-новому досліджувати значення критичного мислення в житті сучасного суспільства, особливо в політичній та правовій сферах.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є деконструкція найбільш поширеного підходу до критичного мислення як форми участі та політичної дискусії. Головне завдання полягає в тому, аби на основі аналізу різних теоретичних і правових доробок, що діалектично підтримуються на Заході з моменту появи філософської програми політичного модерну, з'ясувати специфіку критичного мислення сучасного соціального (політичного) суб'єкта. Передбачається також аналіз культури критичного мислення в контексті таких понять, як «свобода совісті», «свобода висловлення думок», «автономія особистості», «право на опір гнобленню», «вільний розвиток особистості».

Аналіз досліджень і публікацій в історичній перспективі. Термін «критичне мислення» нерозривно пов'язаний із поняттям «критика» (грец. *kritike* –

мистецтво судження). У «Сучасному словнику із суспільних наук» наводиться визначення критики як «способу духовної діяльності, основне завдання якого полягає в тому, щоб дати цілісну оцінку явища, розкриваючи його суперечності, сильні і слабкі сторони» [2, с. 197]. Під критичним же мисленням (від англ. *critical thinking*) розуміється система суджень, що використовується для аналізу речей та подій з формулюванням аргументованих висновків і дозволяє робити обґрунтовані оцінки, інтерпретації, а також застосовувати отримані результати до ситуацій і проблем [3, с. 24].

На думку деяких дослідників, критичне мислення – це тип міркування, який можна визначити по-різному, але більшість із цих міркувань передбачає певний акт опитування або оцінки. З цієї причини розмова про критичне мислення як таке передбачає посилання на питання і оцінки, які зрештою дають можливість висловити судження або обґрунтувати позицію щодо факту, явища або ідеї [27, с. 196]. Існує думка, що перехід до критичного рівня мислення в тому чи іншому співтоваристві є необхідною передумовою для початку цивілізованого розвитку цієї спільноти [4].

Критичне мислення синтезується, таким чином, у цивілізованому, інтелектуальному середовищі, де є певна дистанція стосовно всіх владних форм, що встановлюють і відтворюють нові політичні, економічні, наукові та релігійні норми. Як вважає французький філософ П.-М. Фуко, такі норми є інституціоналізованими й надають змісту і форми матеріальному та символічному простору, в якому суспільства перебувають під управлінням певних типів влади, що виходять за межі демократичних традицій (норм) [14]. З цього випливає, що такий порядок в усіх його проявах протистоїть критиці, що робить ставку на зміни, аби сприяти постійній оптимізації співвідношення розуму і влади.

За згаданих причин критичне мислення завжди було еталоном, що з незапам'ятних часів виділяє особистостей у світі філософії, політики і культури. Як зазначає еквадорський філософ А. Міна, вже давньогрецькій філософії був властивий критичний дух, бо тодішня гуманітарна освіта заохочувала молодих людей до критики гносеологічних та суспільних норм, що засновані на передбачуваних незаперечних і незмінних істинах, часто регресивних. Доказом такого твердження є феномен сократівської маевтики. Античний контекст критичного мислення, як підкреслює А. Міна, обумовлений завзятими пізнавальними прагненнями таких філософів, як Сократ, Діоген, Платон і Аристотель [24, р. 183].

По завершенні класичної греко-римської цивілізації та впродовж тисячолітнього періоду так званого європейського Середньовіччя встановилась гегемонія християнства в цілому і Католицької церкви зокрема: вільне мислення опинилось під забороною; водночас суспільству був нав'язаний догматич-

но-богословський стиль мислення, що перешкоджало критиці встановленого порядку.

В епоху Відродження поновлюються деякі критичні мисленнєві практики, близькі до антропоцентризму і логоцентризму пізнього модерну, а саме – культивування мистецтва, вивчення риторики і літератури. У класичній праці мексиканського філософа П. Крістеллера про витоки епохи Відродження зроблений висновок про глибоке вивчення гуманістами праць античних авторів, наслідком чого стала ідея людини як провідного суб'єкта історії, який протистойть теоцентристському провіденціалізму релігії. Крім того, історія і філософія стали вважатись привілейованими способами пізнання світу, заснованими на критичному судженні [22].

Однак повною мірою така настанова розгорнеться у добу Просвітництва, коли теоретичним розробкам у сфері критичного мислення буде надано політичного закріплення. У цьому перехідному сценарії під впливом гострої критики зруйнуються основи монархічного абсолютизму, закріпленого в божественному законі та старорежимній державності, яка завжди гарантувала домінування аристократії над усім суспільством. На думку відомого каталонського філософа Х. Ферратера, це ілюстрація прогресивних інтелектуальних і політичних тенденцій XVIII ст., об'єднаних, попри певні відмінності, оптимізмом щодо розуму як наріжного каменю поліпшення становища простої людини в суспільстві та як інструменту для розвитку нової політичної системи (ліберальна держава / світська держава), відокремленої від релігійного мракобісся [13].

Саме тоді робиться ставка на роль освіченого громадянина, спроможного вдосконалювати свій внутрішній світ на основі раціональних принципів, заснованих на досягненнях науки і філософії та здатних революціонізувати світ людської природи та культури в рамках необмеженої прогресистської динаміки. Проте в другій половині XX ст., по завершенні двох світових воєн, ця схема критичного мислення, заклавши основи сучасності, зазнала кризи й поступилася місцем іншим формам критичного мислення.

Як зазначає Х. Гонсалес, представниками франкфуртської школи була сформульована критична теорія суспільства, яка для свого розвитку використовувала ревізійністський марксизм, психоаналіз, а також критично перероблену діалектику Просвітництва. Основне питання, яке філософи цієї школи сформулювали на той час, полягало в такому: як могло статися, що у світі, керованому розумом і критичним мисленням, відбулися дві світові війни, що велися тоталітарними державами, такими як нацистський Рейх і сталінський СРСР [17]?

У пошуках відповіді на це питання більшість представників франкфуртської школи, за винятком Ю. Хабермаса [18; 19], зрештою дійшли висновку,

що філософська програма сучасності зазнала невдач у намаганні стримати сили ірраціональності. Через це, на думку М. Хоркхаймера і Т. Адорно, представникам критичної теорії суспільства зручніше було переформулювати основні ідеали Просвітництва (які сприяли просуванню свободи, рівності та соціальної справедливості), позбавити їх впливу інструментальної раціональності, яка, перебуваючи на службі у продуктивних сил великого капіталу, не виявляє турботи про людську гідність, не помічає негативний вплив виробничих відносин на навколишнє середовище; такий стан максимальною мірою є властивим суспільству споживання, що виводить на сцену одновимірну людину, відчужену від усілякої критичності [21].

Іншими джерелами сучасної соціальної теорії, що суттєво впливають на практику критичного мислення не тільки у виробництві знань, а й використовуються в сучасному політичному дискурсі, є постпозитивістські, феміністські та постмодерністські тенденції. На думку колумбійських філософів Р. Лосада та А. Касаца, такі тенденції сприяли виникненню дослідницьких програм, де наочно демонструвався досвід опору підлеглих груп (жінок, мігрантів, представників ЛГБТ, робітників, селян тощо) та водночас обґрунтовувались теорії, що сприяють розвитку легальної політичної боротьби, спрямованої на розширення їхніх прав та можливостей перед гегемоністськими державами [23].

Методологія. У гносеологічному плані автори використовують конструктивістську концепцію наукового знання, яка, на думку відомих латиноамериканських методологів науки Д. Ортиса і М. Баррера, виражається в суб'єктивному процесі конструювання багатовимірного знання як особливого способу, що дає можливість кожній людині сприймати, організовувати й наділяти смислом навколишню реальність [25; 5]. Цей процес, у свою чергу, обумовлений діяльністю центральної нервової системи, яка націлена на створення послідовної інтерпретованої моделі, що надає сенсу й унікальності людському життю. З цією метою конструктивізм постулює, що соціальна реальність є результатом інтерсуб'єктивної артикуляції різних конкретних реальностей, що виникають із психологічних здібностей та у певних соціокультурних умовах, які динамічно змінюються в часі й просторі.

При застосуванні такої парадигми в міждисциплінарних дослідженнях феномену влади (зокрема, таких фундаментальних проблем, як критичне мислення та політична участь/обговорення) утворюється когнітивний простір, в якому однаково цінуються умови, символічний вимір знання і способи мислення, тісно пов'язані із соціальними уявленнями або колективним уявним. Усе це дозволяє структурувати дослідницьку сферу – політичну епістемологію, де всі науки й дисципліни, спрямовані на вивчення влади, є органічно поєднаними, щоб кожна по-своєму могла виявити умови й обставини, які в теорії

та на практиці дозволяють здійснювати й розвивати відносини як основний засіб громадського контролю.

Крім того, проект документального дослідження передбачає звернення до архіву плідних наукових статей та академічних текстів (див. бібліографічний опис), що дає можливість скористатися наявним критичним апаратом для організації, категоризації та інтерпретації текстів.

Як влучно зазначив колумбійський дослідник Л. Гомес, мета такої форми дослідження, що зазвичай включається в якісні феноменологічні й герменевтичні координати, хоча вона також працює в кількісних роботах, полягає в тому, щоб створити міждіалоговий діалог для більш глибокого розуміння аргументів авторів і, таким чином, сприяє виробництву нових або оновлених знань, що поєднують у собі теоретичні положення й аргументовану думку автора [16].

Дане дослідження проводилося в три різні етапи.

По-перше, були зібрані бібліографічні матеріали, що безпосередньо вплинули на масштаби і поточний стан проблеми. Потім був здійснений вибір праць за такими критеріями: оригінальність, аргументативна ясність та внесок у поглиблення теми.

По-друге, ми розпочали інтерпретацію та реконструкцію щотижневих уявлень про синтез антології, об'єднавши три рівні читання: а) читання між рядків, що полягало у виявленні прихованих, суперечливих, ідеологічних чи епістемологічних позицій авторів; б) читання по рядках з метою оцінки ілюкативної (внутрішньої) сили авторів та комунікативної спрямованості їхніх робіт; в) традиційне, або рядкове, прочитання, спрямоване на точне розуміння буквального значення написаних текстів [30].

Нарешті, по-третє, на текст статті вплинули дискурсивні особливості латиноамериканської філософії, що посприяло адекватній оцінці негативного впливу матеріального і символічного порядку, наявного в регіоні. Це корелює з висловлюванням відомого латиноамериканського філософа і теолога Е. Дуселя про те, що сучасність сфокусована на дуже обмежених фрагментах суспільства виключно з метою вигоди правлячих еліт, які натуралізують або роблять латентними ситуації злиднів і відчуження значної частини населення і які не визнають критики своїх дій та уявлень про світ [11]. По суті це дискурсивний жанр, що повторює основні положення політичної філософії, але використовує історичні та теоретичні докази для формулювання своїх суджень і оцінок реальності. Утім слід пам'ятати, що така філософська традиція була недостатньо самокритичною і в деяких випадках виродилася в риторичну спадщину радикальних і авторитарних урядів край лівого спрямування.

Виклад основного матеріалу. Аналіз публікацій з обраної проблематики показує, що дослідження критичного мислення представлені в найрізнома-

нітніших галузях – таких, як політологія, право, філософія, соціальна психологія, ділове адміністрування, політичне керівництво і політичне лідерство та багатьох інших. У будь-якому випадку цей спосіб мислення передбачає можливість узяти під сумнів певні проблемні реалії або більш загальну оцінку ситуації як парадигми, що є основою наукового, політичного або епістемологічного порядку в даний історичний момент, а також дає змогу піддати сумніву аргументи й асиметричні відносини, що заважають гармонійному розвитку людської особистості на догоду еліт і на шкоду простим людям. Контррегемоністський дискурс, що є засобом для критичного мислення, як правило, завершується пропозиціями – простими або складними, абстрактними або конкретними – для формування альтернативних порядків або парадигм домінування, утім це необов'язково має бути так, через те що будь-яка аргументована критика є достатньою сама по собі.

На нашу думку, критичне мислення виявляється набагато частіше у сфері освіченої та обізнаної спільноти, у даному випадку в політичних питаннях, що становлять взаємний інтерес. Це правильно принаймні з двох причин: по-перше, критика без аргументованого обґрунтування або застосування її без переконливих емпіричних даних на її підтвердження є насправді не проявом критичного мислення, а актом безвідповідальності, що не заслуговує на гідну реакцію. По-друге, критичне мислення, як і будь-яка інша форма мислення, повинне здійснюватися на основі базових знань про реальність, ситуації або ідеї, що мають бути спростовані раціональним політичним суб'єктом, який бажає зробити свій внесок у розвиток комунікативних дій, за умови, як зазначає Ю. Хабермас, їх обґрунтованості та здійсненності [20].

Поняття критичного мислення набуває різних ідейно-політичних позначень та конотацій залежно від дискурсу і контексту, в яких воно використовується як дорадчий інструмент. Однак усе вказує на те, що критичне мислення є атрибутом людської свідомості, яка певним чином виявляє себе в усіх видах людської діяльності, де передбачене використання критичного розуму й подальшого дискурсу. Такий дискурс можливий тільки серед рівних суб'єктів, оскільки відомо, що у вертикальних відносинах, що мають тенденцію відокремлювати одних людей від інших з позиції передбачуваної неповноцінності, критика заздалегідь знищується або принаймні зводиться до її мінімального вияву.

Критичне мислення і свобода вираження у правовому полі. У сучасній юриспруденції існує величезна кількість визначень права. Однак, беручи до уваги акцент авторів статті на особливостях критичного мислення в іспаномовних країнах, вважаємо за доцільне застосувати визначення права відомого професора Л. Капоте з Університету Ла-Лагуна (Іспанія). На його думку, «право – це дисципліна, в якій критичне мислення має бути важливим інстру-

ментом для розробки дійсно справедливих правил і їх справедливого застосування» [7, р. 204]. Справді, юридичні науки починаються з інтерпретації реальності, що базується на перевірених фактах, які, у свою чергу, стають засадою для норм. Почуття справедливості виникає з цього раціонального сприйняття реальності, метою якого є встановлення балансу на основі рівності й соціального консенсусу.

Відповідно, присутнє у правовому полі критичне мислення сприяє створенню регулятивних інститутів, що відповідають вимогам суспільства. При цьому застосування критики неможливе без попереднього встановлення умов для її конкретизації. Так, Національні установчі збори Колумбії в 1991 р. стали сприятливою платформою для дискусії, обговорення ідей, наведення суперечливих точок зору заради історичного розвитку країни, що не тільки визначило Політичну конституцію, а й дозволило досягти суттєвої згоди для укладення соціального пакту, чинного й дотепер.

Отже, застосування критичного мислення на юридичному рівні потребує демократичної культури, що сприяє терпимості, політичним дебатам і соціальному консенсусу. Крім того, криміналізація злочинів, пов'язаних з висловленням людських думок, не тільки суперечить принципу свободи, а й знижує критичне мислення. У зв'язку з цим Міжамериканський суд з прав людини у своєму рішенні від 2 травня 2008 р. постановив, що «тільки факти, а не думки, можуть зазнати випробування правдою чи оманною» [9], і це підтвердило принцип, що свобода думки, свобода індивіда як суб'єкта мислення не повинні відхилятися з причин, пов'язаних зі сповідуваними ідеями або переконаннями особистості. Цей принцип перебуває в гармонії з демократією, політичною системою, що сприяє розвитку критичного мислення, захищаючи свободу, незгоду і терпимість. По суті, демократія, як зазначає іспанський дослідник А. Сантістебан, також є «серією процедур для спілкування, суперечок, діалогу, дебатів і прийняття рішень, для розв'язання неминучих конфліктів, що виникають унаслідок співіснування» [31, р. 7].

Слідуючи такій настанові, вищі суди в Латинській Америці визнали важливість права особистості на свободу думок та їх вираження у своїх відповідних правових актах (Міжамериканська комісія з прав людини, 2013), що дозволило зміцнити демократію і заохотити критичне мислення. Так, у численних рішеннях Конституційного суду Колумбії заявлено про свободу вираження поглядів у межах, установлених Конституцією 1991 р. Наприклад, у рішенні від 22 травня 2007 р. Суд викладає свої аргументи на користь просування і захисту свободи слова: «Основним виправданням того, щоб надати свободі висловлення думок центральне місце в сучасних конституційних режимах, є те, що за допомогою їх захисту кожна нація сприяє представницькій демократії, громадській участі та самоврядуванню. Цей аргумент під-

креслює, що спілкування і вільний обмін інформацією, думками та ідеями в суспільстві є важливим елементом системи демократичного і представницького управління, а отже, свободи висловлення думок, дозволяючи вести відкриті та енергійні дебати у громадських справах, виконуючи центральну політичну функцію» [9, р. 9].

Отже, критичне мислення притаманне порядку свободи, за якої визнається чільне місце особистості в суспільстві, а також ідеал, який поступово розширюється в глобалізованому світі, де попри реальну латентну соціальну нерівність наявні велика правова обізнаність та політика щодо важливості забезпечення вільної реалізації особистості, що сприяє розширенню критичного мислення.

Глобалізація і роль критичного мислення як форми участі й політичної дискусії. Важливим аспектом цієї статті є визначення ролі критичного мислення як форми участі й політичної дискусії в умовах глобалізації. В одній зі своїх праць відомий соціолог і філософ П. Бурдьє зазначає, що глобалізація може спричинити суспільний феномен деполітизації, що призводить до демобілізації і деморалізації домінуючих [6]. Характерні риси опору цій схемі панування в сучасному світі втілюються в соціальних рухах, що являють собою, на думку Л. Саламанса, «колективні дії, що формулюють переваги важливих соціальних конгломератів у пошуках змін у певних схемах соціального структурування» [29, р. 326].

Деполітизація в глобалізованому світі – це стратегія, спрямована на демобілізацію соціальних рухів. Ця мета стає конкретною, коли соціальні суб'єкти втрачають напрям своєї боротьби, тобто перестають сприймати смисл своїх перетворювальних дій. У такому випадку втрата громадськими активістами широкого бачення свідчить про відсутність або ігнорування критичного мислення.

Дійсно, критичне мислення потрібне для того, щоб будь-який соціальний суб'єкт чітко усвідомлював реальну мету і причину своєї боротьби. Отже, необхідно, щоб дослідники, інтелектуали або суб'єкти знань включали у визначення ідеалів ту модель суспільства, яка має бути досягнута за допомогою колективних дій. Критичний зміст, який ці мислителі привносять у свої роздуми, зрештою стає ідеологічним підходом, що становить те підґрунтя, на якому буде сформульована критичність соціального колективу.

Однак, як вважає впливовий португальський соціолог С. Сантуш, це інтелектуальне посередництво ризикує взяти на себе роль, яка йому не належить, оскільки критерії еліти в цьому інтелектуальному випадку знижуються і стають безплідними, якщо вони не виходять за межі усвідомлених колективних дій [10]. Таким чином, сенс інтелектуального посередництва полягає в тому, щоб відкрити двері для появи нових колективних суб'єктивностей, тобто спільного бачення змін у масштабі встановленого порядку.

З політичної точки зору, без критики соціальні об'єднання не виходять за межі простих автономних груп і не усвідомлюють мету змін. Звичайно, тут криється претензія сучасного порядку в глобалізованому світі, в якому цінується нейтральний або байдужий стан громадянина замість запитливого та активного ставлення останнього до критики.

Аналіз і обговорення результатів. Критичне мислення не є винятковим надбанням якогось певного суспільного руху або будь-якої політичної партії, чи то лівих, чи то правих за своєю природою. Насправді, як зазначає А. Перес-Естевес, критичність може бути присутньою в будь-якому політичному проекті, якщо розум указаний як центральна умова для подолання однодумності – ідеології, що веде до фанатизму, закриваючи двері для міжсуб'єктивного діалогу, плюралізму і досягнення домовленостей, заснованих на аргументах та ключових цілях демократичної системи [28].

Однак навіть на самому початку ХХІ ст. помітна відсутність систематичного і всеосяжного критичного мислення [15], яке сприяє політичним діям громадян, громадських рухів, партійних груп, профспілкових організацій та інших дорадчих майданчиків, де відбуваються колективні дії для соціальних змін.

Дійсно, соціальні зміни становлять центральну проблему критичного мислення в колективному вимірі [32]. Такий підхід вимагає обґрунтування колективної мети, позбавленої ідеологічного фанатизму, який підпорядковує цілісність особистості вищим інтересам тоталітарних систем (наприклад, комунізму і неолібералізму). Звідси важливість формування особистості в контексті свободи і простору критичності для участі в політичному житті.

Звичайно, критичне мислення зароджується під час рефлексії, але не обмежується нею через те, що передбачає практичні висновки. Як слушно підкреслює Е. Чеботарьов, критичне мислення поєднує в собі теорію, практику або політичну дію [8]. Ось чому недостатньо навчати громадян критично ставитись до соціальної реальності; необхідне подальше формування політичного характеру, що має привести до демократичної раціональності.

Кристалізація такої раціональності з критичного мислення сприяє зв'язку критичності людини із соціально-історичним контекстом. Критична теорія, запропонована франкфуртської школою, і зокрема Максом Хоркхаймером, обґрунтувала генезис або основний зв'язок між теорією, практикою та соціально-історичним контекстом. Таким чином, з теоретичної точки зору, «концептуальні організації або систематизація знань, наук були і створюються у зв'язку з мінливим процесом соціального життя» [26, р. 105].

Що стосується практики, то саме в соціально-історичному контексті можуть бути виявлені коріння ідентичності та культурні координати, які надають сенсу народному проекту, що має виникати внаслідок спільної згоди, а не

через нав'язування. Отже, справедливо і необхідно говорити про латиноамериканське критичне мислення [12], засноване на діалозі й політико-ідеологічній мозаїці, тобто інклюзивне і множинне мислення, що не зводиться до обмежених координат ідеології.

Висновки. Демократія – це природний простір критичного мислення. У ній індивід, соціальні групи й соціальні рухи знаходять основні умови для розвитку критичності: свободу (визнання у правовому плані свободи думки і вираження) і можливість інакомислення для того, щоб добиватися соціальних змін. У цьому сенсі критичне мислення – це не виняткове надбання прогресивної або консервативної ідеології, а кожної людини і соціальної групи, які в контексті демократичних процедур розмірковують про існуючий порядок і необхідність його трансформації.

Тоталітарні системи пригнічують критичне мислення, і хоча вони не скасовують його через опір деяких незгодних голосів, вони перешкоджають його поширенню серед населення. Зміна або порушення порядку справедливості, рівності та участі, прагнення, властиві критичному баченню суспільства, змінюються в тоталітаризмі (чи то правому, чи то лівому) на ідеологію контролю, за якої свобода обмежується насадженням віри в неіснуючий функціональний порядок, що насправді позбавлений мінімуму раціональності.

Демократичні системи, на відміну від тоталітарних, сприяють свободі висловлення думок і визнають право громадян мислити інакше, ніж це вважається звичним у суспільстві. Таким чином, критичне мислення не становить загрози для демократії, а є її частиною, тоді як для тоталітаризму критичне мислення являє загрозу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болотова У. В. Критическое мышление в жизни современного общества: автореф. дис. ... канд. филос. наук. Пятигорск, 2007. 22 с.
2. Сучасний словник із суспільних наук / за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова. Харків: Прапор, 2006. 432 с.
3. Facione P. A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Millbrae: California Academic Press, 1990. 112 p.
4. Турчин В. Ф. Феномен науки. Кибернетический подход к эволюции. Изд. 2-е. Москва: ЭТС, 2000. 368 с.
5. Barrera M. Modelos epistemológicos en investigación y educación. Caracas: Sypal Quirón Ediciones, 2010. 100 p.
6. Bourdieu P. Pensamiento y Acción. Caracas: Monte Ávila, 2005. P. 121–124.
7. Capote L. Derecho, justicia y pensamiento crítico. *Dilemata*. 2018. No. 26. P. 197–205.

8. Cebotarev E. El enfoque crítico: una revisión de su historia, naturaleza y algunas aplicaciones. *Revista Latinoamericana de Ciencias Sociales, Niñez y juventud*. 2003. Vol. 1, issue 1. P. 3–27.
9. Comisión Interamericana de Derechos Humanos. Jurisprudencia nacional sobre libertad de expresión y acceso a la información. OEA. 2013. URL: <http://www.oas.org/es/cidh/mandato/Basicos/estatutoCIDH.asp> (дата звернення: 05.06.2020).
10. De Sousa Santos. B. Interrogando al pensamiento crítico latinoamericano. *Revista Latinoamericana de Ciencias Sociales*. 2009. Año I, No. 2. P. 1–11.
11. Dussel E. Hacia una filosofía política crítica. *Derechos humanos y desarrollo*. Barcelona: Desclée, 2001. 452 p.
12. Esquivel S. Pensamiento crítico latinoamericano. Pensar subjetividades emergentes. Congreso Nacional de Investigación Educativa. San Luís-Potosí México: COMIE, 2017. P. 1–11.
13. Ferrater J. Diccionario de Filosofía. Barcelona: Ariel filosofía, 2004. 963 p.
14. Foucault M. Microfísica del poder. Madrid: Las Ediciones de la Piqueta, 1993. 200 p.
15. Gambina J. El pensamiento crítico en tiempos de crisis y cambio político. Las problemáticas en las Ciencias Sociales contemporáneas. Encuentro de Investigadores de Ciencias Sociales de la Región Centro Oeste y la. *5º Binacional con la IV Región de la República de Chile*. Santiago-Chile, 2009. P. 6–12.
16. Gómez L. Un espacio para la Investigación Documental. *Revista Vanguardia Psicológica*. 2011. Vol. 1, No. 2. P. 226–233.
17. González J. La teoría crítica de la Escuela de Frankfurt como proyecto histórico de racionalidad revolucionaria. *Revista de Filosofía*. 2002. Vol. 27, No. 2. P. 287–303.
18. Habermas J. La inclusión del otro Estudios de teoría política. Barcelona: Paidós, 1999. 258 p.
19. Habermas J. Teoría de la acción comunicativa I Racionalidad de la acción y racionalización social. Bogotá: Taurus Humanidades, 1999. 517 p.
20. Habermas J. Facticidad y validez Sobre el derecho y el Estado democrático de derecho en términos de teoría del discurso. Barcelona: Trotta, 2000. 696 p.
21. Horkheimer M., Adorno, T. W. Dialéctica de la Ilustración. Fragmentos filosóficos. Valladolid: Editorial Trotta, 1998. 304 p.
22. Kristeller P. El pensamiento renacentista y sus fuentes. México DF.: Fondo de Cultura Económica, 1979. 366 p.
23. Losada R., Casas, A. Enfoques para el análisis político Historia Epistemología y perspectivas de la ciencia política. Bogotá: FLACSO-Biblioteca, 2008. 394 p.
24. Mina Á. Amor a la filosofía y el espíritu crítico: una pedagogía de la filosofía y epistemología del pensamiento crítico. *Sophia, Colección de Filosofía de la Educación*. 2012. No. 12. P. 181–190.
25. Ortiz D. El constructivismo como teoría y método de enseñanza. *Sophia, Colección de Filosofía de la Educación*. 2015. No. 19. P. 93–110.
26. Osorio S. La teoría crítica de la sociedad de la Escuela de Frankfurt. Algunos presupuestos teóricos-críticos. *Revista Educación y Desarrollo Social*. 2007. Vol. 1, No. 2. P. 104–119.

27. Palacios W., Álvarez M., Moreira J., Morán C. Una mirada al pensamiento crítico en el proceso docente educativo de la educación superior. *Edumecentro*. 2017. Vol. 9, No. 4. P. 194–206.
28. Pérez-Estévez A. La acción comunicativa de Habermas como diálogo racional. *Utopía y Praxis Latinoamericana*. 2012. Vol. 29, No. 70. P. 21–50.
29. Salamanca L. Obreros, movimiento social y democracia en Venezuela. Caracas: Universidad Central de Venezuela, 1998. P. 93–114.
30. Sánchez A. Manual de redacción académica e investigativa: cómo escribir, evaluar y publicar artículos. Medellín: Católica del Norte Fundación Universitaria, 2011. 226 p.
31. Santisteban A. Formación de la ciudadanía y educación política. Barcelona. 2004. URL: [http://www.file:///C:/Users/User/Downloads/Dialnet-FormacionDeLaCiudadaniaYEducacionPolitica-1454090%20\(3\).pdf](http://www.file:///C:/Users/User/Downloads/Dialnet-FormacionDeLaCiudadaniaYEducacionPolitica-1454090%20(3).pdf) (дата звернення: 17.05.2020).
32. Stolongo P., Delgado C. El pensamiento crítico ante la complejidad social. En *La revolución contemporánea del saber y la complejidad social. Hacia unas Ciencias Sociales de nuevo tipo*. Buenos Aires: CLACSO, 2006. P. 95–114.

REFERENCES

1. Bolotova, U. V. (2007). Kriticheskoye myshleniye v zhizni sovremennogo obshchestva. *Extended abstract of candidate's thesis*. Pyatigorsk [in Russian].
2. Suchasnyy slovnyk iz suspil'nykh nauk (2006) / Za red. O. H. Danyl'yana, M. I. Panova. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].
3. Facione, P. A. (1990). *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction*. Millbrae: California Academic Press.
4. Turchin, V. F. (2000). Fenomen nauki. Kiberneticheskiy podkhod k evolyutsii. Izd. 2-ye. Moskva: ETS [in Russian].
5. Barrera, M. (2010). Modelos epistemológicos en investigación y educación. Caracas: Sypal Quirón Ediciones [in Spain].
6. Bourdieu, P. (2005). Pensamiento y Acción. Caracas: Monte Ávila. 121–124 [in Spain].
7. Capote, L. (2018). Derecho, justicia y pensamiento crítico. *Dilemata*. 197–205 [in Spain].
8. Cebotarev, E. (2003). El enfoque crítico: una revisión de su historia, naturaleza y algunas aplicaciones. *Revista Latinoamericana de Ciencias Sociales, Niñez y juventud*. Vol. 1, issue 1, 3–27 [in Spain].
9. Comisión Interamericana de Derechos Humanos. Jurisprudencia nacional sobre libertad de expresión y acceso a la información. OEA. (2013). URL: <http://www.oas.org/es/cidh/mandato/Basicos/estatutoCIDH.asp> [in Spain].
10. De Sousa Santos, B. (2009). Interrogando al pensamiento crítico latinoamericano. *Revista Latinoamericana de Ciencias Sociales*. I, 2, 1–11 [in Spain].
11. Dussel, E. (2001). *Hacia una filosofía política crítica*. Derechos humanos y desarrollo. Barcelona: Desclée [in Spain].
12. Esquivel, S. (2017). Pensamiento crítico latinoamericano. Pensar subjetividades emergentes. *Congreso Nacional de Investigación Educativa*. San Luis-Potosí México: COMIE, 1–11 [in Spain].

13. Ferrater, J. (2004). *Diccionario de Filosofía*. Barcelona: Ariel filosofía [in Spain].
14. Foucault, M. (1993). *Microfísica del poder*. Madrid: Las Ediciones de la Piqueta [in Spain].
15. Gambina, J. (2009). *El pensamiento crítico en tiempos de crisis y cambio político. Las problemáticas en las Ciencias Sociales contemporáneas. 5º Encuentro de Investigadores de Ciencias Sociales de la Región Centro Oeste y la 5º Binacional con la IV Región de la República de Chile*. Santiago-Chile, 6–12 [in Spain].
16. Gómez, L. (2011). *Un espacio para la Investigación Documental. Revista Vanguardia Psicológica. Vol. 1, 2, 226–233* [in Spain].
17. González, J. (2002). *La teoría crítica de la Escuela de Frankfurt como proyecto histórico de racionalidad revolucionaria. Revista de Filosofía. Vol. 27, 2, 287–303* [in Spain].
18. Habermas, J. (1999). *La inclusión del otro Estudios de teoría política*. Barcelona: Paidós [in Spain].
19. Habermas, J. (1999). *Teoría de la acción comunicativa I Racionalidad de la acción y racionalización social*. Bogotá: Taurus Humanidades [in Spain].
20. Habermas, J. (2000). *Facticidad y validez Sobre el derecho y el Estado democrático de derecho en términos de teoría del discurso*. Barcelona: Trotta [in Spain].
21. Horkheimer, M., Adorno, T. W. (1998). *Dialéctica de la Ilustración. Fragmentos filosóficos*. Valladolid: Editorial Trotta [in Spain].
22. Kristeller, P. (1979). *El pensamiento renacentista y sus fuentes*. México DF.: Fondo de Cultura Económica [in Spain].
23. Losada, R., Casas, A. (2008). *Enfoques para el análisis político Historia Epistemología y perspectivas de la ciencia política*. Bogotá: FLACSO-Biblioteca [in Spain].
24. Mina, Á. (2012). *Amor a la filosofía y el espíritu crítico: una pedagogía de la filosofía y epistemología del pensamiento crítico. Sophia, Colección de Filosofía de la Educación. 12., 181–190* [in Spain].
25. Ortiz, D. (2015). *El constructivismo como teoría y método de enseñanza. Sophia, Colección de Filosofía de la Educación. 19, 93–110* [in Spain].
26. Osorio, S. (2007). *La teoría crítica de la sociedad de la Escuela de Frankfurt. Algunos presupuestos teóricos-críticos. Revista Educación y Desarrollo Social. Vol. 1, 2, 104–119* [in Spain].
27. Palacios, W., Álvarez, M., Moreira, J., Morán, C. (2017). *Una mirada al pensamiento crítico en el proceso docente educativo de la educación superior. Edumecentro. Vol. 9, 4, 194–206* [in Spain].
28. Pérez-Estévez, A. (2012). *La acción comunicativa de Habermas como diálogo racional. Utopía y Praxis Latinoamericana. Vol. 29, 70, 21–50* [in Spain].
29. Salamanca, L. (1998). *Obreros, movimiento social y democracia en Venezuela*. Caracas: Universidad Central de Venezuela, 93–114 [in Spain].
30. Sánchez, A. (2011). *Manual de redacción académica e investigativa: cómo escribir, evaluar y publicar artículos*. Medellín: Católica del Norte Fundación Universitaria [in Spain].
31. Santisteban, A. (2004). *Formación de la ciudadanía y educación política*. Barcelona. URL:[http://www.file:///C:/Users/User/Downloads/Dialnet-FormacionDeLaCiudadaniaYEducacionPolitica-1454090%20\(3\).pdf](http://www.file:///C:/Users/User/Downloads/Dialnet-FormacionDeLaCiudadaniaYEducacionPolitica-1454090%20(3).pdf) [in Spain].

32. Stolongo, P., Delgado, C. (2006). El pensamiento crítico ante la complejidad social. En La revolución contemporánea del saber y la complejidad social. Hacia unas Ciencias Sociales de nuevo tipo. Buenos Aires: CLACSO, 95–114 [in Spain].

Диего Фелипе Арбелаз-Кампилю, доктор философии, профессор, Университет Амазонии, редактор журнала «Amazonia Investiga», Колумбия

Таций Василий Яковлевич, доктор юридических наук, профессор, ректор Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Магда Джулисса Рохас-Бахамон, доктор философии, доцент, Университет Сурколумбиана, г. Нейва, Колумбия, заместитель редактора журнала «Amazonia Investiga», Колумбия

Данильян Олег Геннадьевич, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ЗНАЧЕНИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ЖИЗНИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

В статье обосновывается, что критическое мышление, будучи атрибутом человеческого сознания, так или иначе проявляет себя во всех видах деятельности человека, предполагающих использование критического разума и последующего дискурса. Обращается внимание, что чаще всего критическое мышление применяется именно в политико-правовой сфере. Утверждается, что критическое мышление предполагает для своего применения демократическую культуру, которая способствует толерантности, политическим дебатам и социальному консенсусу.

Ключевые слова: критическое мышление, глобализация, политический дискурс, правовое поле, демократическая культура, латиноамериканская философия.

Diego Felipe Arbeláez-Campillo, PhD, professor, University of the Amazon, Editor «Amazonia Investiga» Journal, Colombia

Tatsiy Vasyl Yakovych, Doctor of Legal Sciences, Professor, Rector of Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Magda Julissa Rojas-Bahamón, PhD, Docente IE Jorge Eliecer Gaitán, Universidad de la Amazonia, Coeditor «Amazonia Investiga» Journal, Colombia

Danilyan Oleg Gennadyevich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Department of Philosophy of Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine

THE IMPORTANCE OF CRITICAL THINKING IN THE LIFE OF THE MODERN SOCIETIES

Problem setting. *Critical thinking is an attribute of consciousness that can be manifested in all human activities where it is required, as a condition of possibility, in the use of critical reason and deliberation. Consequently, it is in the domains of politics that critical thinking is used more frequently, to discuss the scope and concrete significance of the discourses and practices that, from the exercise of public powers, are deployed on intelligent citizenship and with the minimum necessary of information for peer deliberation.*

Recent research and publications analysis. *The term «critical thinking» itself is inextricably linked with the concept of «criticism. The Modern Dictionary of Social Sciences defines the term «criticism» as «a way of spiritual activity, the main task of which is to give a holistic assessment of the phenomenon, revealing its contradictions, strengths and weaknesses». Critical thinking is understood as a system of judgments, which is used to analyze things and events with the formulation of sound conclusions and allows us to make informed estimates, interpretations, and also apply the results to situations and problems. According to a number of researchers (Palacios, Alvarez, Moreira, and Moran, 2017), critical thinking is a type of reasoning that can be defined differently, but most of these reasoning always have something to do with the act of a survey or assessment. For this reason, speaking of critical thinking in general terms, references are made to questions and assessments, which ultimately make it possible to express a judgment or substantiate a position regarding a fact, phenomenon or idea. There is a position that the transition to a critical level of thinking in a particular community is a necessary prerequisite for the beginning of the civilized development of this community.*

Paper objective. *The objective of this article is to deconstruct the most common contributions of critical thinking, as a form of participation and political deliberation. It is about investigating what it implies for a social actor or political subject to think critically, by reviewing different theoretical and legal developments, which have been propping up dialectically in the West, since the advent of the philosophical program of political modernity, a culture of critical thinking that subsumes to different notions such as: freedom of conscience, freedom of expression, autonomy of the person, rights of resistance to oppression and free development of personality.*

Methodology. *Methodologically it is a research of documentary design developed in the coordinates of the philosophical essay, next to the Latin American philosopher and the revision of the most popular political theory.*

Paper main body. *Democracy is the natural space of critical thinking. In it, the individual – and beyond, the social movements – find the basic conditions for the development of criticality: freedom (recognition in the legal plane of freedom of thought and expression), and the possibility of dissenting in order to seek social change. In this*

sense, critical thinking is not the exclusive patrimony of a progressive or conservative ideology, but of every person and social group that, in a context of democratic exercise, think about the established order and its transformation.

Totalitarian systems repress critical thinking, and although they do not cancel it due to the resistance of some dissenting voices, they prevent it from becoming generalized in the population. The change or conformation of an order of justice, equality and participation, aspiration present in the critical vision of society, is replaced in totalitarianism (either from the right or from the left) by an ideology of control, where freedom is curtailed, to sow in the population the belief in a non-existent functional order, when in reality it is devoid of a minimum of rationality.

Democratic systems, in contrast to totalitarian systems, promote freedom of expression and recognize the right of citizens to think differently from what is considered normal in society. In this way, critical thinking does not represent a threat to democracy, but is part of it; while for totalitarianism, it is simply subversive and dangerous.

Conclusions of the research. Among the main findings, the idea that critical thinking is not the exclusive patrimony of certain self-defined political and ideological tendencies as progressive in the region stands out. It is concluded that, this way of thinking is uncomfortable per se for all the paradigms that serve as the basis for the status quo, in politics and society.

Keywords: critical thinking, globalization, political discourse, legal reality, democratic culture, Latin American philosophy.

